Із проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

По-перше, третіми особами є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу, що розглядається в порядку позовного провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін.

По-друге, застосування терміна «треті особи» є неприйнятним для позначення суб'єктів непозовних видів цивільного судочинства й окремих стадій цивільного процесу.

По-третє, єдиним критерієм законодавчої класифікації третіх осіб на види є ступінь їх юридичної заінтересованості у вирішенні справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Аргунов В. Н.* Участие третьих лиц в советском гражданском процессе: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – М., 1980. – 18 с.
2. *Бобровник О. В.* Треті особи в цивільному процесі: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – К., 2009. – 21 с.
3. *Гапеев В. Н.* Участники гражданского и арбитражного процесса (сравнительный анализ правового положения). – Ростов на Дону: Издательство Ростовского ун-та, 1988. – 123 с.
4. *Гражданский* процесс: учебник / Под общ. ред. Н. М. Коршунова. – М.: Изд-во «Эксмо», 2005. – 797 с.
5. *Джалилов Д. Р.* Лица, участвующие в гражданских делах искового производства: автореф. дис. … канд. юрид. наук / Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М., 1963. – 22 с.
6. *Заворотько П. П., Штефан М. Й.* Особи, які беруть участь у справі позовного провадження: Учбовий посіб. – Вип. 2. – К.: Видавництво Київського університету, 1967. – 108 с.
7. *Кравчук В. М., Угриновська О. І.* Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. – К.: Істина, 2006. – 944 с.
8. *Курс* советского гражданского процессуального права: В 2-х т. / Отв. ред. А. А. Мельников. – Т. 1: Теоретические основы правосудия по гражданским делам. – М.: Наука, 1981. – 463 с.
9. *Мельников А. А.* Правовое положение личности в советском гражданском процессе. – М.: Наука, 1969. – 247 с.
10. *Сульженко Ю.* Захист прав та охоронюваних законом інтересів третіх осіб у цивільному процесі // Право України. – 2005. – № 3. – С. 80–85.
11. *Цивільне* процесуальне право України: підручник / За ред. В. В. Комарова. – Х.: Основа, 1992. – 416 с.
12. *Цивільний* процес України: підручник / За ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.
13. *Шакарян М. С.* Участие третьих лиц в советском гражданском процессе. Лекция. – М.: ВЮЗИ, 1990. – 33 с.
14. *Штефан* М. Й. Цивільне процесуальне право України: підручник. – К.: Ін Юре, 2005. – 621 с.

The article explains «third party» conception meaning, identifies third parties as civil process participants, clears meaning of their participation in civil case treatment as well as analyses criterions of third parties division into groups.

В статье раскрывается содержание понятия «третьи лица», определяются признаки третьих лиц как участников гражданского процесса, выясняется значение их участия в рассмотрении гражданских дел, а также анализируются критерии деления третьих лиц на виды.

ДО ПИТАННЯ АКТИВНОСТІ СУДУ В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Гарієвська М. Б.,

молодший науковий співробітник Лабораторії з проблем адаптації цивільного законодавства України до стандартів Європейського Союзу НДІ приватного права і підприємництва АПрН України

У статті розглянуто питання, пов'язані із здійсненням судом своїх активних повноважень в процесі доказування з урахуванням зарубіжного досвіду. На підставі дослідження окреслено можливість удосконалення здійснення судом активних повноважень в процесі доказування, а також встановлення меж цих повноважень.

Ключові слова: суд, доказування, активні повноваження, змагальність, порівняльне правознавство, цивільний процес.

Сучасна модель цивільного процесу передбачає підвищення самостійності учасників процесу, відмови суду від втручання у змагання сторін, надання сторонам рівних можливостей захищати свої права. Однак в умовах формування правової держави та становлення громадянського суспільства в Україні, проведення політики європейської інтеграції суттєво підвищується роль суду в суспільному житті. Виходячи з необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази здійснення цивільного судочинства, науковий інтерес становлять питання ролі суду у забезпеченні змагального процесу. Тому виникає проблема теоретичного дослідження цілого комплексу питань, пов'язаних, насамперед, з визначенням місця суду в змагальному процесі.

Для того, щоб сторони могли повністю здійснити свої права та виконати обов'язки, передбачені цивільним процесуальним законодавством, і особливо, що стосується доказового права, взявши участь у провадженні по справі та надавши обґрунтування своїх вимог чи заперечень, довівши їх переконливість перед судом, необхідно зазначити про положення і повноваження суду в змагальному процесі, його процесуальну діяльність щодо забезпечення дійсної змагальності сторін, створення дійсно змагального процесу [4, с. 219].

У зв'язку з проголошенням на конституційному рівні принципу змагальності, його закріпленням у цивільному судочинстві, роль суду в процесі доказування значно послаблена. Водночас в іншому, роль суду певною мірою навіть ускладнилась, оскільки вимагає чітких, конкретних процесуальних дій для виконання його основного обов'язку – створення особам, які беруть участь у справі, умов для всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи [4, с. 219].

Проблеми активних повноважень суду у процесі доказування тією чи іншою мірою досліджувалися багатьма вченими, зокрема такими як: О. В Гетманцев, Д. Д. Луспеник, Д. Я Малешин, О. Ю. Сульженко, Г. Тимченко.

Метою нашого дослідження є аналіз окремих проявів активності суду в процесах доказування і пізнання, а також виявлення можливості й доцільності врахування зарубіжного досвіду.

Незважаючи на зазначені зміни щодо ролі суду в змагальному процесі, у юридичній літературі продовжує мати місце загальновизнана точка зору про те, що суд займає особливе положення серед суб'єктів процесуальної діяльності і йому належить керівна, вирішальна роль при здійсненні правосуддя. Хоча деякою мірою це справедливо, слід зазначити, що в цивільному судочинстві кожний суб'єкт процесуальної діяльності виконує чітко визначену законом функцію, відповідно до якої наділяється комплексом прав і на нього покладаються певні обов'язки [4, с. 219].

Суд, як і інший орган держави, володіє певною компетенцією. Компетенція суду представляє собою чітко визначене коло владних повноважень, наданих йому законом для здійснення покладених на нього функцій.

Про засаду процесуальної активності суду в цивільному процесі можливо говорити тоді, коли в основу тих чи інших процесуальних дій суду законодавець заклав ініціативну можливість їх здійснення органом правосуддя [4, с. 221].

Активність суду, тобто здійснення судом повноважень за власною ініціативою, слід розглядати у двох головних площинах, у межах яких розвивається вся процесуальна діяльність: 1) сфера управління рухом цивільного процесу (його виникненням, розвитком, переходом з однієї стадії в іншу, закінченням); 2) сфера процесуального пізнання. Перша регулюється принципом диспозитивності, друга – принципом змагальності. Таким чином, процесуальне становище суду прийнято характеризувати як активне, якщо суд здійснює повноваження за власною ініціативою.

Активні повноваження суду в процесі процесуального пізнання покликані забезпечити баланс сил сторін у процесуальному змаганні. Більшість таких повноважень формується під впливом публічних інтересів та існує у вигляді винятків із загальних правил змагального процесу. Це треба розглядати як одну із важливих гарантій цивільного судочинства, що забезпечує виконання тих завдань, які визначені у ст. 1 ЦПК. Такі повноваження дають можливість для суду виконати і свої функції у цивільному процесі [3, с. 32].

Активні повноваження суду характеризуються такими обов'язковими ознаками:

1) мають процесуальний характер, існують в рамках процесуальних відносин;

2) не кореспондують процесуальним правам осіб, що беруть участь у справі;

3) встановлені законодавцем як гарантія захисту публічних (державних і суспільних) інтересів [7, с. 96].

Чинне законодавство не передбачає активної ролі суду в доказовій діяльності, забезпечуючи тим самим принцип змагальності сторін. Відповідно до частини першої ст. 60 ЦПК України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ст. 61 ЦПК України. Стаття 61 Кодексу визначає підстави звільнення від доказування. Водночас відповідно до частини шостої ст. 130 ЦПК України, якщо спір не врегульовано у порядку, визначеному частиною третьою цієї статті, суд, за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про витребування доказів та виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі фахівця, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів [1]. Чинним ЦПК України передбачено також і заходи примусового впливу щодо збирання доказів. Так, відповідно до частини першої ст. 93 Кодексу у разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом [6, с. 83].

Інакше кажучи, процесуальна активність суду реалізується в його ініціативних діях незалежно від волевиявлення осіб, які беруть участь у справі. Підставою для проявлення такої ініціативи є пряма вказівка процесуального закону, його зміст або потреба, яка виникла в ході розгляду справи, що обумовлена завданнями цивільного судочинства (ст. 2 ЦПК) [4, с. 221].

Процесуальна активність суду реалізується і в інших його ініціативних діях незалежно від волевиявлення осіб, які беруть участь у справі, що обумовлені завданнями цивільного судочинства [4, с. 229].

Щодо визначення ролі суду в процесі доказування, то законодавство зарубіжних країн по-різному регулює це питання. Так, після реформи цивільного судочинства у 2001 р. в цивільному процесуальному праві Німеччини виявилася тенденція до обмеження принципу змагальності. З цього періоду законодавцем було введено новели, що розширюють повноваження суду з управління процесуальним матеріалом. Її зміст полягає в тому, що: 1) суд повинен роз'яснити фактичну сторону справи, що розглядається, і за необхідності сприяти доповненню процесуального матеріалу; 2) суд повинен вказати на основні, ті, які мають вирішальне значення для справи фактичні обставини, щоб уникнути прийняття несподіваних рішень судом [2, с. 34].

Суд може дати розпорядження про надання доказів, незалежно від того, у кого ці докази перебувають. Після закінчення дослідження доказів суд обговорює ще раз предмет доказування зі сторонами, а також при можливості і результати дослідження доказів [2, с. 34].

Отже, гарантією принципу змагальності у цивільному процесі Німеччини є правило про те, що суд не перешкоджає принципу змагальності, за винятком застосування певної норми права для вирішення правового спору, а також оцінки доказів, наданих сторонами. Однак принцип змагальності має й інший аспект. Він обмежується в інтересах ефективності судочинства, коли суддівське сприяння необхідне для з'ясування обставин справи. Німецький законодавець виходить з того, що, хоча за принципом змагальності тягар доказування покладається на сторони, однак неможливо ігнорувати ту значну роль суду, яка полягає у сприянні сторонам у наданні доказів у справі.

У цивільному процесі Франції суддя не втручається у вільну дискусію між сторонами, кожна з яких може

висунути свої аргументи та оспорювати доводи, висунуті іншою стороною. Однак абсолютної байдужості суду до процесу доказування немає. Так, судді завжди можуть вказати сторонам на явну відсутність інформації, задавати уточнюючі запитання свідкам та експертам і т. д. [2, с. 101]

Наприклад, суддя може визнати такими, що відносяться до справи, факти, про які сторони не згадували, запропонувати сторонам дати пояснення щодо будь-яких фактів [2, с. 101].

Обов'язок сторін обґрунтовувати свої вимоги фактами закріплений в ст. 6 ЦПК, а ст. 7 ЦПК закріплює право суду брати до уваги навіть ті факти, на які сторони не хотіли спеціально посилатися на підтримку своїх вимог [2, с. 101].

Аналіз процесуальних норм дає змогу зробити висновок про розширення ролі суду в цивільному процесі Франції у сфері доказування і, відповідно, зміни характеру змагальності. Однак часто вибір між активністю і пасивністю залишається на розсуд суду.

Традиційний погляд на змагальність в англійському процесі проіснував практично до 1998 р., коли прийнято нові Правила, які змінили роль суду в ході розгляду справи [2, с. 176].

Нині проблеми змагальності з позиції поведінки сторін у процесі не привертають уваги вчених. Найбільший інтерес викликають активні правомочності суду та їх співвідношення з даним принципом [2, с. 177].

Так, суд може контролювати процес формування доказового матеріалу сторонами. Він має право: визначати обставини, для з'ясування яких необхідно подати докази; вказувати, які докази необхідно представити для встановлення тих обставин; суддя може виключити будь-який доказ із дослідження.

В Англії та Уельсі одним з основних завдань останньої реформи цивільного судочинства стало підвищення активності суду. Автор реформи Вульф пріоритетом реформи позначив необхідність зробити «судочинство менш змагальним». Більшість англійських процесуалістів підтримали ці нововведення. Практика підтверджує їх ефективність. Подібні зміни мають місце не тільки в доктрині і законотворчості Англії і Уельсу, а й в інших країнах загального права. Посилення активності суду в процесі збирання доказів є однією з тенденцій розвитку цивільного судочинства в англосаксонській правовій сім'ї [5, с. 346].

Однією з головних характеристик змагального процесу в США є те, що весь процес перебуває під постійним контролем сторін. Суд же пасивний у тому розумінні, що він самостійно доказів не збирає. Він лише спостерігає за процесом, намагаючись з'ясувати конкретні факти. У завдання суду входить також обов'язок оцінити те, що зібрали, представили і досліджували сторони, і, застосувавши належний закон, винести рішення у справі. Авторитет суду для сторін є незаперечним [2, с. 240].

У континентальній системі активним є суд, а в англосаксонської – сторони. Однак законодавчі зміни останніх років свідчать про кардинальні перетворення в цій сфері. Очевидно, що на сьогодні згадані системи не існують в тому класичному вигляді, в якому вони були ще в XIX ст. Відбулася зміна не тільки «технічного» характеру, а й на рівні принципів і загальних положень. Обидві системи протягом двох століть запозичили одна в одної різні процесуальні інститути. В результаті цього відокремити їх межу стає дедалі складніше. Яскравим прикладом подібної взаємодії обох систем є норми, що регулюють участь суду в цивільному процесі.

Цивільний процес в країнах континентального права вважається інквізиційним. Його витоки лежать в римському праві. Суду традиційно належить активна роль учасника в цивільному процесі цих держав. Заклики до зниження ролі суду робляться періодично, однак не знаходять підтримки в законодавців. Більше того, спостерігаються протилежні тенденції. Так, в Італії в результаті проведеної в 1990, 1991 рр. реформи суд був наділений більшими повноваженнями. Подібні зміни в законодавстві відбулися в Німеччині та Нідерландах. Суд є активним в збиранні доказів у Франції, Бельгії, деяких інших країнах континентальної Європи [5, с. 347].

Мета правосуддя й належний захист прав і законних інтересів людини можуть бути досягнуті лише в рамках змагального процесу. Зайва активність суду в доказовій діяльності не відображає характеру функцій суду щодо здійснення правосуддя й сприяє тому, що сторони проявляють пасивність у процесі і, більше того, зловживають своїми правами. Громадянин, звернувшись до суду за захистом, повинен бути не пасивним прохачем, а активним захисником у суді й за допомогою суду захищати свої порушені права або охоронювані законом інтереси. За судом повинні бути збережені лише повноваження, використовуючи які суд зможе спрямовувати й доповнювати діяльність сторін при доведенні фактів, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень [6, с. 83].

Головне для суду – організувати такий процес, в якому особам, які беруть участь у справі, були б створені всі умови для реалізації ними своїх процесуальних прав і виконанні покладених на них процесуальних обов'язків: на пред'явлення позовної заяви, наданні своїх заперечень на позов, пред'явлення зустрічного позову, заяви та вирішення клопотань, обґрунтування своєї позиції у справі в цілому, а також і по окремих питаннях, що виникають в процесі розгляду справи, надання доказів, участь в їх дослідженні та інші [4, с. 221].

Засада змагальності в цивільному судочинстві є засадою особистої автономії сторін у цивільному процесі. Від волевиявлення сторін повинні залежати дії суду в доказовій діяльності. Засада особистої автономії сторін, ініціатива і активність, а також їх самостійність в суді при захисті своїх прав і законних інтересів є наслідком самої суті цивільних прав, на захист яких і спрямована діяльність суду як органу судової влади. Активне втручання суду в доказову діяльність сторін, без їх волі на те, суперечить суті і природі цивільних прав, які особа здійснює вільно, на власний розсуд. Це значить, що цивільне процесуальне законодавство зберігає і надає суду лише ті повноваження, здійснюючи які суд зможе створити змагальність сторін у цивільному судочинстві, а також забезпечити якісне відправлення правосуддя у цивільних справах [4, с. 220].

Отже, активні повноваження суду здійснюються в рамках процесуального пізнання. Вони не кореспондують процесуальним правам сторін, іншим учасникам процесу в сфері доказування. Але не будь-які повноваження в рамках процесуального пізнання можна відносити до категорії активного повноваження суду.

Щодо активних повноважень суду в процесі доказування, то видається, що тенденція все ж таки має просуватися до посилення ролі суду щодо збирання доказів. Однак нині не можна говорити про абсолютний перехід від змагального до інквізиційного процесу, а тільки про закріплення за судом ширших повноважень суду у процесі доказування, однак з передбаченими все-таки межами здійснення таких повноважень. Оскільки особливістю цивільного судочинства є те, що, маючи за головну мету захист приватного інтересу, воно водночас охороняє і публічний інтерес. Саме це визначає специфіку процесуального становища органу, що здійснює правосуддя з цивільних справ.

Таким чином, належне і своєчасне виконання судом своїх зазначених вище повноважень сприяє без перешкодному функціонуванню принципу змагальності, дійсному і вільному змаганні сторін, використанню сторонами та особами, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків. І, навпаки, неналежна їх реалізація перешкоджає провадженню у справі, що нерідко призводить до скасування судових рішень вищестоящим судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Цивільний процесуальний* кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 – 41, 42. – Ст. 492.
2. *Гражданский процесс* зарубежных стран : учеб. пособие / [Алехина С. А., Давтян А. Г., Мирзоян М. Э., Кулакова В. Ю.]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 480 с.
3. *Гетьманцев О. В.* Деякі аспекти проблеми активності суду в судовому процесі / О. В. Гетьманцев // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 91: Правознавство. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – С. 29 – 32.
4. *Луспеник Д. Д.* Застосування новел ЦК та ЦПК України в судовій практиці. / Луспеник Д. Д. – Х. : Харків юридичний, 2005. – 432 с. –(Серія «Судова практика»).
5. *Малешин Д. Я.* Активность суда в гражданском процессе – пример сближения романо-германского и англосаксонского типов судопроизводства / Д. Я. Малешин // Актуальные проблемы развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского суда по правам человека / Д. Я. Малешин. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридичесий центр Пресс», 2008. – Розд. 2. – С. 346 – 349.
6. *Сульженко О. Ю.* Процесуальні функції суду у цивільному судочинстві / О. Ю. Сульженко // Судова апеляція. – 2006. – № 3. – С. 81 – 91.
7. *Тимченко Г.* Проблема активності суду в цивільному процесі / Г. Тимченко // Право України. – 2004. – № 3. – С. 93 – 96.

This article discusses issues related to the implementation of the court of its active powers in the process of proof. Determination of place of trial in the competitive process and drawing international experience shows the relevance of the article. The study emphasized the possibility of improving the implementation of the court's active powers in the process of proof and establish the limits of office data.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с осуществлением судом своих активных полномочий в процессе доказывания с учетом зарубежного опыта. На основании исследования очерчены возможности усовершенствования осуществления судом активных полномочий в процессе доказывания, а также установления границ данных полномочий.

ЗАКОННА СИЛА СУДОВИХ РІШЕНЬ СУДІВ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ТА КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЙ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Гаврік Р. О.,

аспірант Хмельницького університету управління та права

У статті здійснено дослідження змісту законної сили судових рішень, що ухвалюються судами у зв'язку із апеляційним та касаційним оскарженням судових рішень, переглядом їх у зв'язку з винятковими обставинами.

Ключові слова: законна сила, рішення суду, судова ухвала, незмінність, неспростовність, виключність, преюдиційність, обов'язковість, виконавча сила.

Ухвалене судом рішення визначає права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, надає безумовний і безспірний характер правовідносинам між ними. У зв'язку з цим особливу важливість набуває питання про силу судового рішення, «рівну силі закону для конкретного випадку» [3, с. 20]. У теорії цивільного процесу традиційно розглядалося питання про законну силу рішень суду першої інстанції, її зміст та наслідки. Деякими вченими також розглядалося питання про законну силу інших судових рішень судів першої інстанції, зокрема, судових ухвал [1, с. 13 – 14; 3, с. 52 – 59; 4, с. 101 – 102; 5, с. 20 – 21; 6, с. 20 – 21; 7, с. 112 – 116] та судових наказів [2, с.201 – 211; 4, с. 99 – 102].

Однак питання законної сили рішень, ухвал та інших актів судів апеляційної інстанції та Верховного Суду України в українській теорії цивільного процесу окремо взагалі не досліджувалося (хоча питання, власне, законної сили рішення суду представлене науковими працями В. В. Комарова, С. Я. Фурси, М. Й. Штефана, І. В. Андронова, О. М. Шиманович та інших). Російська теорія цивільного процесу, що розглядала питання законної сили рішень судів апеляційної та касаційної інстанції, представлена працями О. О. Князєва та Т. В. Сахнової. Інші ж представники російської теорії цивільного процесу розглядали законну силу судових рішень судів першої інстанції, і окремого комплексного дослідження рішень інших судів не проводили.

У зв'язку із цим *метою наукової статті* є дослідження змісту законної сили судових рішень судів апеляційної та касаційної інстанцій, моменту такого набрання, визначення переліку судових ухвал і рішень